

Giordano Bruno

Az okról, az elvről és az egyről

ÖTÖDIK PÁRBESZÉD

TEOFILO Így hát a világegyetem egy, végtelen, mozdulatlan. Egy, mondom, az abszolút lehetőség, egy a valóság, egy a forma vagy lélek, egy az anyag vagy test, egy a tárgy, egy a létező, egy a legnagyobb és legjobb, amelyet nem lehet felfogni; ennél fogva [END-p117] határolhatatlan és korlátozhatatlan, s ennyiben határtalan és korlátlan, következésképpen mozdulatlan. Nincs térbeli mozgása, mert nincs semmi rajta kívül, ahova mehetne, hiszen maga minden. Nem keletkezik; mert nincs más lét, amelyet kívánhatna vagy várhatna, hiszen magában foglal minden létet. Nem múlik el; mert nincs más, amivé átváltozhatna, hiszen maga minden. Nem csökkenhet és nem gyarapodhat, hiszen végtelen; ehhez semmit sem lehet hozzáadni, valamint semmit sem lehet belőle elvenni, mert a végtelennek nincsenek hányadrészei. Nem mehet át más minőségbe, mert nincs külső, amelytől szenvedhetne és amely rá hathatna. Minthogy továbbá a maga létében minden ellentétet egységbe és harmóniába foglal, s nem lehet hajlandósága más és új léthez, vagy a lét más és más módjához, azért nem változhat meg valamelyik tulajdonsága, s nem lehet benne olyan ellentétes vagy különböző valami, ami őt megváltoztatná, mert benne minden összhangban van. Nem anyag, mert sem nem alakított, sem nem alakítható valami; nem határolt, s nem határolható. Nem forma, mert nem formál és alakít mást, hiszen minden; a legnagyobb, egy, egyetemes. Nem mérhető és nem mérték. Nem fogja át magát, mert nem nagyobb magamagánál. Nem foglal magában, mert nem kisebb magamagánál. Nem hasonlítható össze, mert nem más és más, hanem egy és ugyanaz. Minthogy egy és ugyanaz, nincs más és más léte; minthogy nincs más és más léte, nincsenek más és más részei; s minthogy nincsenek más és más részei, nem összetett. Határ, de oly módon, hogy nem határ; forma, de úgy, hogy nem forma; anyag, de úgy, hogy nem anyag; lélek, de úgy, hogy nem lélek: mert különbség nélkül minden, s ennél fogva egy. A világegyetem egy.

Benne a magasság bizonyára nem nagyobb, mint a hosszúság és a mélység; ezért hasonlatképpen gömbnek mondják, bár nem az. A gömbben ugyanaz a hosszúság, mint a szélesség és a [END-p118] mélység, mert ugyanaz a határ; a világegyetemben ellenben ugyanaz a szélesség, hosszúság és mélység, mert egyformán határ nélkül valók és végtelenek. Ha e kiterjedéseknek nincs felük, negyedrészüket és más mértékük, ha rájuk egyáltalán nem lehet mértéket alkalmazni, akkor nincs hányadrészüket, egyáltalán nincs részüket, amely különbözne az egésztől. Mert ha a végtelennek egy részéről akarsz beszélni, azt végtelennek kell mondanod; ha végtelen, akkor létében egybeesik az egésszel; a világegyetem tehát egy, végtelen, oszthatatlan. Ha pedig a végtelenben nincs különbség az egész és a rész, az egyik dolog és a másik között, akkor a végtelen bizonyára egy. A végtelenen belül nincs nagyobb és kisebb rész; mert a végtelen arányát semmivel sem közelíti meg jobban egy bármily nagy rész, mint egy bármily kicsiny; s ezért a végtelen időtartamban az óra nem különbözik a naptól, a nap az esztendőből, az esztendő az évszázadtól, az évszázad a pillanattól: mert az örökkévalósághoz viszonyítva a pillanatok és az órák nem jelentenek többet, mint a századok, amazok nem kisebbek, mint ezek. Hasonlóképpen a végtelenben nincs különbség az arasz meg a stádium, a stádium meg a mérföld között; mert a végtelenség arányait nem közelítjük meg jobban mérföldekkel, mint arasszal. Ennél fogva végtelen sok óra nem több, mint végtelen sok század, és végtelen sok arasz nem több, mint végtelen sok mérföld. A végtelen arányát, hasonlóságát, a vele való egységet és azonosságot nem közelíti meg jobban az ember, mint a hangya, nem jobban a csillag, mint az ember; mert ama léthez nem közeledel jobban, ha nap avagy hold vagy, mint ha ember avagy hangya; s ezért a végtelenben ezek a dolgok megkülönböztelenek. Amit pedig ezekről mondok, azt minden egyébre is vonatkoztatom, aminek egyedi léte van.

Ha mármost mindezek az egyedi dolgok a végtelenben nem mások és mások, egymástól nem különböznek, nem fajok, ebből [END-p119] szükségképpen következik, hogy nincs számuk; így hát a világegyetem újra egy és mozdulatlan. Minthogy magában foglal mindent, és nem szenved az egyik létet a másik után, és sem vele, sem benne nem történik változás: ennek következtében mindaz, ami lehet; s benne, ahogy a minap mondtam, a valóság nem különbözik a képességtől. Ha pedig a képességtől nem különbözik a valóság, akkor benne a pont, a vonal, a lap és a test szükségképpen egybeesnek: a vonal lap, mert hiszen mozgás által a vonal lappá lehet; a lap mozgott és testté lett, hiszen a lap mozoghat, és mozgása által testté lehet. Szükséges tehát, hogy a végtelenben a pont ne különbözzék a testtől; mert a pont abbahagyván pont voltát, vonallá lesz, abbahagyván vonal voltát, lappá lesz; abbahagyván lap voltát, testté lesz; minthogy tehát képessége szerint a pont testté lehet, azért ott, ahol a képesség és valóság egy s ugyanaz, nem különbözik a testtől.

Ebből következik, hogy az oszthatatlan nem különbözik az oszthatótól, a legegyszerűbb a végtelentől, a középpont a kerülettől. Minthogy tehát a végtelen mindaz, ami lehet, azért mozdulatlan; minthogy benne minden megkülönbözetlen, azért egy; s minthogy megvan benne mindaz a nagyság és tökéletesség, ami általában lehetséges, azért a legnagyobb és legjobb mérhetetlen. Ha a pont nem különbözik a testtől, a középpont a kerülettől, a véges a végtelentől, a legnagyobb a legkisebttől, akkor bizonyossággal állíthatjuk, hogy a világegyetem csupa középpont, vagy hogy a világegyetem középpontja mindenütt van, és hogy a kerület nincs valamelyik részen, amennyiben ez különbözik a középponttól; a kerület inkább mindenütt van, de tőle különböző középpont nincs. Így hát nemcsak nem lehetetlen, de szükségszerű, hogy a legjobb, a legnagyobb, a fölfoghatatlan minden, mindenütt és mindenben van, mert mint egyszerű és oszthatatlan, minden, mindenütt [END-p120] és mindenben lehet. Ilyformán nem mondták hiába, hogy Zeusz megtölt minden dolgot. A világegyetem valamennyi részén lakik, középpontja a létnek, egy mindenben, s hogy általa egy minden dolog. Mivel pedig minden, és magában foglalja az egész létet, ebből az következik, hogy minden dolog minden dologban van.

De majd azt mondjátok nekem: miért változnak hát a dolgok? Miért kényszerül az egyedi anyag más-más formákat fölvenni? Azt felelem nektek, hogy a változás nem más létre, hanem a létnek más módjára törekszik. S ez a különbség a világegyetem és a világegyetemben levő dolgok közt; mert amaz magában foglal minden létet és a lét valamennyi módját; ezek közül mindegyiknek megvan az egész léte, de nem a lét valamennyi módja. S nem lehet meg valósággal minden tulajdonsága és akcenciája, mert sok forma van, amely nem fér össze egy s ugyanazon a szubsztrátumon, akár azért, mert ellentétesek, akár azért, mert különböző fajokhoz tartoznak; így pl. nem lehet ugyanaz az egyedi szubsztrátuma a ló és az ember akcenciáinak, vagy egy növény és egy állat térbeli méreteinek. A világegyetem továbbá az egész létet teljesen magában foglalja; mert a végtelen léten kívül és túl nincs egyáltalán semmi, hiszen számára sincs „kívül” és „túl”; ellenben a világegyetemben levő dolgok az egész létet foglalják ugyan magukban, de nem teljesen, mert mindegyiken túl végtelen sok más is van. Megértitek tehát, hogy minden van mindenben, de nem mindegyikben teljesen és mindenféle módon. Megértitek tehát, hogy minden dolog egy, de nem egységes módon.

Ennélfogva nem téved, aki azt mondja, hogy egy a létező, a szubsztancia és a lényeg; mivel végtelen és határtalan mind a szubsztancia, mind az időtartam szerint, mind a nagyság, mind az erő szempontjából, azért nem mondható sem elvnek, sem elvből következőnek; minden dolog ugyanis egységbe és [END-p121] azonosságba fut össze, azaz egy azonossá lesz, ezért abszolút és nem relatív jelentőséget nyer. Az egy végtelenben, mozdulatlanságban, azaz a szubsztanciában, a létezőben van a sokaság, a szám; ez azonban, mint a létező módja és sokalakúsága, amely egyenként határozza meg a dolgokat, mégsem hoz létre többet az egy létezőből, hanem az egy létezőt sokszörűvé, sokformájúvá és sokalakúvá teszi. Ha tehát a természetfilozófusokkal együtt alaposan szemlélődünk, s meghagyjuk a logikusokat képzelődéseikben, azt találjuk, hogy amiben a különbség és szám oka rejlik, csakis akcencia, csakis alak, csakis tulajdonság. Minden létrehozatal, bármily természetű is, változás, míg a szubsztancia mindig ugyanaz marad; mert ilyen csak egy van, egy isteni, halhatatlan lény. Ezt meg tudta érteni Püthagorasz, aki nem félt a haláltól, hanem változást várt; megértették mindazok a filozófusok, akiket közönségesen természetfilozófusoknak neveznek, akik szerint semmi sem keletkezik, sem el nem múlik szubsztanciája szerint, hacsak a változást nem akarjuk így nevezni. Megértette ezt Salamon, aki azt tanítja, hogy *nincs új a nap alatt, hanem ami van, már előbb is megvolt*. Látjátok tehát, miként van valamennyi dolog a világegyetemben és a világegyetem valamennyi dologban, mi őbenne s ő

mibennünk, s így minden tökéletes egységbe torkollik. Látjátok íme, hogy nem kell gyötrődnünk, s hogy semmiért nem kell aggódnunk. Mert ez az egység egyetlen és állandó, s örökre megmarad; ez az egy örökkévaló; minden arcmozdulat, minden ábrázat, minden egyéb dolog hiúság, úgyszólván semmi; éppenséggel semmi pedig mindaz, ami ezen az egyen kívül van. Azok a filozófusok találták meg barátjukat, a bölcsességet, akik ezt az egységei találták meg. Bölcsesség, igazság, egység: teljességgel egy s ugyanaz. Mind tudták ugyan mondani, hogy az igaz, az egy és a létező egy s ugyanaz, de nem mind értették: némelyek csak beszédmódját követték a valódi bölcseneknek, anélkül hogy föl- [END-p122] fogták volna, hogy ezek mit értenek rajta. A többiek között Arisztotelész, aki nem találta meg az egyet, nem találta meg a létezőt és az igazat sem, mert a létezőt nem ismerte föl egynek; s noha szabadságában állott, hogy a létezőt mind a szubsztancia, mind az akcidencia jelentésében érte, továbbá hogy kategóriáit annyi nemre és fajra való tekintettel, ugyanannyi különbség szerint különböztesse meg, mégis csak nagyon kevésbé hatolt be az igazságba, mert nem jutott el az örök természet és lét emez egységének és megkülönböztetlen voltának megismeréséig; azután meg silány szofista módra rosszindulatú magyarázatokkal és olcsó érvelésekkel elferdítette a régiek nézeteit, és ellenszegült az igazságnak, talán nem annyira értelme gyengességének következtében, mint inkább irigységből és nagyravagyásból.

DIGSONO Így hát ez a világ, ez a létező, igaz, egyetlen, végtelen, mérhetetlen, minden részében egész, úgyhogy az a *mindenütt* jelenvalóság maga. Ami tehát a világegyetemben van, bármi is az a többi egyedi dologhoz viszonyítva, a világegyetemre nézve saját képességének mértéke szerint mindenütt van; mert fönt, alant, bent, jobbra, balra van, és valamennyi helyi különbséget mutatja, mivel az egész végtelenben megvannak ezek a különbségek, és nincs meg egyikük sem. Minden dolog, amelyet a világegyetemben észreveszünk, minthogy magában foglalja azt, ami minden mindenben, a maga módján tartalmazza, ha nem is teljesen, amint már fentebb mondtuk, az egész világlelket, amely a világegyetem minden részében egész. Ahogyan tehát a valóság egy, és egyetlen létet alkot, bárhol van is, úgy nem hihető, hogy a világban több a szubsztancia és az igazán létező.

Tudom továbbá, előtted nyilvánvaló, hogy mindez a számtalan világ, amelyet a világegyetemben látunk, nem úgy van benne, mint egy őt magában foglaló térben, határozott helyen [END-p123] és irányban, hanem inkább úgy, mint egy átfogó, fenntartó, mozgató, ható valamiben, amelyet éppúgy egészen átfog mindegyik világ, mint az egész lelket e valaminek minden része. Jóllehet tehát valamely világttest a másik felé és körül mozog, mint teszem a föld a nap felé és a nap körül, a világegyetemre nézve mégis úgy áll a dolog, hogy semmi sem mozog feléje vagy körülötte, hanem benne.

Azután meg azt állítod, hogy valamint a lélek, a rendes fölfogás szerint is, az egész nagy tömegben van, amelynek létet ad, de ugyanakkor oszthatatlan is, és ennyiben ugyanazon a módon teljesen megvan az egészben és bármely részben: úgy a világegyetem lényege is egy a végtelenben és bármely dologban, ha ti. ezt mintegy annak tagjaként tekintjük, úgy, hogy valóban az egész és minden része a szubsztanciát illetőleg egy. Szerinted tehát helyesen nevezte Parmenidész egynek, végtelennek, mozdulatlanak, bármilyen is különben az ő felfogása, amely bizonytalan, mert nem eléggé megbízható tolmácsoló révén származott ránk.

Azt mondod, hogy mindazok a különbségek, amelyeket alakulás, összetettség, alak, szín s más egyéni sajátosságok és közös jegyek tekintetében a testeken észreveszünk, nem egyebek, mint ugyanannak a szubsztanciának különböző megjelenési formái; egy mozdulatlan, maradandó és örökkévaló lét ingadozó, mozgó, mulandó külseje; ebben van valamennyi forma, alak és tag, csak hogy megkülönböztetlenül és mintegy összebonyolódva, olyanformán, mint ahogy a magban még nem különbözik a kar a kéztől, a törzs a fejtől, az ideg a csonttól. Az elkülönülés és a kibonyolódás azután nem más és új szubsztanciát hoz létre, hanem csak teljesen megvalósít bizonyos tulajdonságokat különbségeket, akcidenciákat és elrendezéseket azon a szubsztancián. Amit mármint a magról mondunk, tekintettel az állatok tagjaira, ugyanazt mondjuk a táplálékról, tekintettel arra, [END-p124] hogy belőle chilus, vér, nyálka, hús, mag lesz; ugyanaz érvényes minden más dologra, amelyből csak azután lesz táplálék vagy másvalami, továbbá valamennyi dologra, amennyiben a természet legalsóbb fokáról fölemelkedünk a legfelsőbbig, a fizikai világegyetemtől, amelyet a filozófusok ismernek meg, amaz öskép fenségéig, amelyet a teológusok hisznek, ha nincs kifogásod ellene, míg eljutunk egy eredeti, egyetlen, mindenben azonos szubsztanciához, amelyet valamennyi különböző faj és forma lényegének és alapjának nevezünk; így szolgál az ácsművészetben is egy szubsztancia, a fa, valamennyi mérték és alakszubsztrátumául, melyek maguk nem fa, hanem fából, a fában, a fán vannak. Ennélfogva mindaz, amiben a különböző nemek, fajok, különbségek, sajátosságok oka rejlik, mindaz, ami mint keletkező, elmúló

és változó létezik: nem létező, nem lét, hanem a létezőnek és a létnek a körülménye és határozottsága; ez pedig egy, végtelen, mozdulatlan, szubsztátum, anyag, élet, lélek, igaz és jó.

Minthogy a létező oszthatatlan és teljesen egyszerű - mert hiszen végtelen és egészen valóság, egész az egészben és egész minden részben, úgyhogy csak a végtelen-*ben* való részről, nem pedig a végtelen-*nek* részéről szólhatunk -, azért szerinted semmiképp sem gondolhatjuk, hogy a föld a létező része, a nap a szubsztancia része, hiszen ez oszthatatlan; de igenis szabad beszélni a rész szubsztanciájáról; valamint nem szabad azt mondani, hogy a léleknek egy része a karban, egy másik a fejben van, hanem igenis helyesen mondjuk, hogy a lélek abban a részben van, amely fej, és szólhatunk ama rész szubsztanciájáról, vagy abban a részben levő szubsztanciáról, amely kar. Mert darab, rész, tag, egész, annyi mint, nagyobb, kisebb, mint ez, mint amaz, ezé, amazé, egyező, különböző és más vonatkozások nem jelentenek abszolútumot, s ezért nem vonatkozhatnak a szubsztanciára, az egyre, a létezőre, hanem mint módok, vo- [END-p125] natkozások és formák csak a szubsztancia által, az egyben és a létezőn lehetnek; közönségesen is azt mondják, hogy a mennyiség, minőség, viszony, cselekvés, szenvedés és másfajta körülmények a szubsztancián vannak. Ily módon az egy legfőbb létező, amelyben a valóság nem különbözik a képességtől, amely abszolút módon minden lehet, s amely mindaz, ami lehet: kifejtetlenül egy, mérhetetlen, végtelen, minden létet magában foglal, kifejtve pedig az érzékelhető testekben s a képesség és valóság különválasztásában van, amint ezt bennük látjuk. Ezért gondolod, hogy egyrészt annak, ami létrejött és létrehoz - akár más, akár ugyanolyan jellegű tényező az utóbbi, ahogy a közönséges filozófusok mondják -, másrészt annak, amiből létrejön valami, mindig egyazonos a szubsztanciájuk. Ezért nem hangzik majd rosszul fülednek Hérakleitosz nézete, aki azt mondta, hogy valamennyi dolog egy, amely a változékonyság révén magában foglal mindent; s minthogy valamennyi forma benne van, azért megilleti valamennyi meghatározás, s ennyiben az ellentmondó állítások igazak. Ami pedig a sokaságot teszi a dolgokban, az nem a létező, nem a magánvaló dolog, hanem csak jelenség, amely az érzékeknek mutatkozik, és csak a magánvaló dolog felszínén van.

TEOFILO Úgy van. Ezenkívül szeretném, ha eszedbe vennéd e legfontosabb tudomány s a természeti igazságok és rejtélyek e legszilárdabb alapjának több főpontját. Először tehát szeretném, ha megjegyeznéd, hogy egy s ugyanaz a lépcsőfokozat az, amelyen a természet leereszkedik a dolgok létrehozatalához, s amelyen az értelem fölemelkedik a megismerésükhöz, hogy mind a kettő az egységtől az egységhez halad, mialatt a közbeeső tagok sokaságán megy át. Nem szólok arról, hogy sajátos filozófiai eljárásukban a peripatetikusok és sok platonikus szerint a dolgok sokaságát, mintegy középső tagot, megelőzi az egyik végletről az abszolút valóság, a másikról az abszolút [END-p126] képesség; mások szerint meg, bizonyos metaforával szólva, a sötétség és a fény a formák, képek, alakok és színek számtalan fokozatának létrehozatalában tevékenykednek együtt; azok után, akik két elvet és két urat vesznek fel, jönnek mások, akik, mint a több elv uralmának türelmetlen ellenségei, ama kettőt egyesítik, amely egyszerre mélység és sötétség, világosság és fény, mély és áthatatlan homály, fenséges és megközelíthetetlen fény. Másodszor fontoljátok meg, hogy ha az értelem meg akar szabadulni s el akar szakadni a képzelettől, amellyel kapcsolatos, úgyhogy már csak matematikai alakokhoz és ábrázolásokhoz fordul avégből, hogy akár ezekkel, akár ezek hasonlósága révén megértse a dolgok mivoltát és szubsztanciáját, akkor is a dolgok sokaságát és különbözőségét egy s ugyanarra a gyökére viszi vissza; így Püthagorasz, aki a számokat tette meg a dolgok specifikus elveivé, az egységben látta valamennyinek alapját és szubsztanciáját; Platón és mások, akik az alakokba helyezték az állandó fajokat, a pontban látták valamennyinek közös törzsét és gyökerét, mintegy az egyetemes szubsztanciát és nemet. És talán a lapokon és alakokon értette végül Platón azt, amit *nagynak* nevezett, a ponton és atomon pedig azt, amit *kicsinynek* mondott; a dolgok e két specifikus elve azután egyre redukálódnak, valamint minden osztható az oszthatatlanra. Akik tehát azt mondják, hogy a szubsztanciális elv az egység, azok a szubsztanciákat számokként tekintik; mások, akik a szubsztanciális elvet pontként fogják föl, azok a dolgok szubsztanciáit alakokként tekintik; valamennyien pedig egyeznek abban, hogy egy oszthatatlan elvet tételeznek. De Püthagorasz felfogása jobb és átlátszóbb, mint Platóné; mert az egység az oszthatatlanság és pontszerűség oka és alapja, s az egyetemes létező abszolútabb és megfelelőbb elve.

GERVASIO Honnan van, hogy Platón, aki pedig utóbb élt, nem csinálta éppoly jól, vagy még jobban, mint Püthagorasz? [END-p127]

TEOFILO Mert inkább akarta, hogy mesternek tartsák, ha kevésbé jót tanít is, és azt kevésbé illő és megfelelő módon, semmint tanulószámba vegyék, ha jobbat jobb módon tanít. Azt akarom mondani, hogy filozófiájának célja inkább a maga dicsősége volt, mint az igazság; mert nem tudok

kételkedni abban, hogy nagyon jól tudta: az ő felfogása inkább a testi és a testiek módjára tekintett dolgokra illik, holott a másik nem kevésbé illik és alkalmazható ezekre, mint a többiekre mind, amelyeket az ész, képzelet, értelem, az egyik meg a másik természet létrehozni képes. Mindenki számára világos: Platón előtt nem volt titok, hogy az egység és a számok szükségesek a pont és az alakok vizsgálatához és értelmezéséhez; viszont alakok és pontok nem szükségesek az egység és a számok értelmezéséhez. Így a kiterjedt és a testi szubsztancia is függ a testentől és oszthatatlantól, ellenben ez független amattól, mert a szám fogalma gondolható a mértéké nélkül is, ellenben a mérték fogalma nem lehet független a számétól, mert nem gondolható nélküle. Éppen ezért az aritmetikai analógia és összehasonlítása alkalmasabb a geometriainál arra, hogy a sokaságon keresztül elvezessen bennünket annak az oszthatatlan elvnek a szemléléséhez és fölfogásához, amelynek annál fogva, hogy minden dolog egységes és gyökeres szubsztanciája, nem lehet biztos és határozott neve s olyan megjelölése, mely annak mivoltát ne csak negatív, hanem pozitív módon is kifejezze. Ezért nevezték el némelyek *pont*-nak, mások *egység*-nek, megint mások *végtelen*-nek és egyéb többféle ehhez hasonló módon.

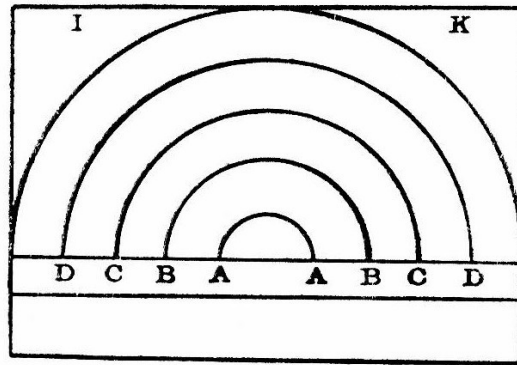
A mondottakhoz járul még, hogy az értelem, ha egy dolog lényegét föl akarja fogni, egyszerűsít, amennyire csak tőle telik; azaz az összetételtől és sokaságtól visszahúzódik oly módon, hogy a mulandó akcidenziákat, a térbeli kiterjedéseket, a jeleket, az alakokat visszavezeti arra, ami nekik alapul szolgál. Így [END-p128] egy hosszadalmas írásművet, egy terjedős beszédet csak úgy értünk meg, hogy összevonjuk egy egyszerű alapgondolatá. Az értelem ebben nyilván azt bizonyítja, hogy a dolgok szubsztanciája az egységben van, amelyet akár valójában, akár hasonlatban fölfogni törekszik. Hidd el, az volna a legkitűnőbb és legtökéletesebb géométer, aki Eukleidész Elemeiben elszórt valamennyi tételt egyetlenegy tételbe tudná összevonni; éppúgy az volna a legtökéletesebb logikus, aki valamennyi tételt egyetlenegybe foglalná össze. Innen van az intelligenciák fokozata; mert az alacsonyak a dolgok sokaságát csakis sok képzet, hasonlat és forma révén fogják föl; a magasabbak jobban értik néhányának révén; a legmagasabbak tökéletesen értik a legkevesebbnek segítségével. Az ős intelligencia az egészet a legtökéletesebben egyetlen eszmében fogja föl; az isteni ész és az abszolút egység az, ami minden fogalom nélkül mind a megértő, mind a megértés tárgya. Így tehát ha a tökéletes megismerés felé emelkedünk, folyton egyszerűsítjük a sokaságot; éppúgy ha a dolgok létrehozatalához leszállunk, megsokszorozódik az egység. A leszállás egy létezőről történik végtelen sok egyedhez és számtalan fajhoz, a felemelkedés ezektől amahhoz.

Hogy mármost befejezzem e második elmélkedést, azt mondom, hogyha a dolgok elvét és szubsztanciáját keressük, akkor az oszthatatlanság felé haladunk, és sohasem hisszük, hogy elértük az első létezőt és egyetemes szubsztanciát, ha nem jutottunk el amaz egy oszthatatlanhoz, amelyben minden foglaltatik; annyira hisszük, hogy csak annyit értünk a szubsztanciákról és a lényegről, amennyit az oszthatatlanságról meg tudunk érteni. Innen van, hogy a peripatetikusok és platonikusok végtelen sok egyedet sok faj egy oszthatatlan alapjára vezetnek vissza; számtalan fajt meghatározott nemek alá foglalnak, amelyek számát Arkitasz először tízben állapította meg; a meghatározott nemek egy létezőre, egy dologra vonatkoznak; ezt a dol- [END-p129] got és létezőt amazok névnek, megjelölésnek, logikai fogalomnak s végül üresnek vették. Mert később, ha fizikáról van szó, nem ismerik a valóság ily elvét és minden létező létét, mint közös fogalmát és nevét mindannak, amit kimondani és megérteni lehet. Ez bizonyára értelmük gyöngeségének következménye.

Harmadszor tudnod kell: minthogy a szubsztancia és a lét különváló és független a mennyiségtől, s ennél fogva a mérték és szám nem szubsztancia, hanem a szubsztancián van, nem létező, hanem a létezőhöz tartozik - azért szükségképpen azt kell mondanunk, hogy a szubsztancia lényege szerint szám és mérték nélkül való s egy és oszthatatlan valamennyi egyedi dologban; ezek egyedi voltukat a számtól kapják, azaz olyasmitől, ami a szubsztancián van. Aki tehát Poliinniót mint Poliinniót veszi észre, az nem egyedi szubsztanciát vesz észre, hanem a szubsztanciát az egyediben és a különbségekben, amelyek rajta vannak; a szubsztancia ezek révén helyezi ezt az embert bizonyos faj alá számban és sokaságban. Ahogyan itt bizonyos akcidenziák az úgynevezett emberi individuumok megsokszorozását idézik elő, úgy idézik elő bizonyos állati akcidenziák az állati fajok megsokszorozását. Hasonlóképpen az élőlény bizonyos akcidenziái megsokszorosítják a lelkest és élő. Ugyanígy bizonyos testi akcidenziák megsokszorosítják a testiséget, valamint a létezés bizonyos akcidenziái megsokszorosítják a szubsztanciát. Éppen ilyen módon a lét bizonyos akcidenziái megsokszorosítják a létet, igazságot, egységet, a létezőt, igazat, egyet.

Negyedszer jegyezd meg a rajzokat és az igazolásokat, amelyekből azt akarjuk következtetni,

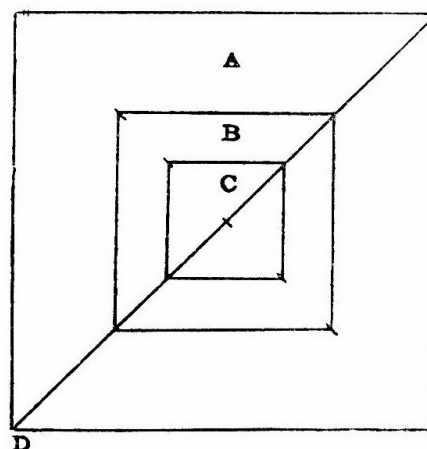
hogyan az ellentétek egybeesnek; ezzel pedig nem lesz nehéz végül bebizonyítani, hogy valamennyi dolog egy, amint hogy minden szám, akár páros, akár páratlan, akár véges, akár végtelen, az egységre vezethető vissza; mert ez véges sorban ismételve adja a számot, végtelenben pedig tagadja a számot. A rajzokat a matematikából, az igazolásokat [END-p130] a többi erkölcsi és spekulatív tudományból merítem. Ami hát a rajzokat illeti, mondd meg nekem: mi hasonlít kevésbé az egyenes vonalhoz, mint a kör? Mi ellentétebb az egyenessel, mint a görbe? Az elvben és a legkisebb részben mégis egybeesnek; mert hiszen mi különbséget lehetne találni, amint azt Cusanus, a geometria legszebb titkainak megfejtője, oly jelesen megjegyezte, a legkisebb ív és a legkisebb húr között? Továbbá, a

1. ábra

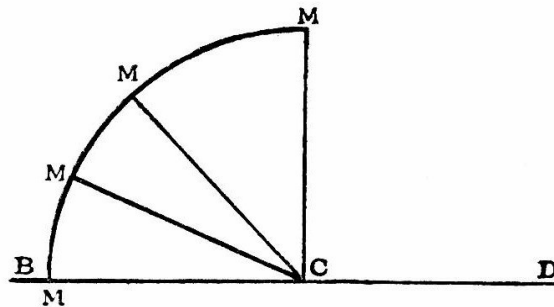
legnagyobbat illetőleg, mi különbséget lehetne felfedezni a végtelen kör és az egyenes vonal között? Nem látod-e, hogy minél nagyobb a kör, íve annál jobban közeledik az egyenesvonalúsághoz? Ki olyan vak, hogy ne lássa: a BB ív, (1. ábra) mert nagyobb, mint az AA ív, s a CC ív, mert nagyobb, mint a BB ív, s a DD ív, mert nagyobb, mint a másik három, mindig nagyobb és nagyobb körök részei, ezzel pedig mindjobban közelednek a végtelen nagy kör végtelen nagy területének, amelyet I K-val jelzünk, egyenesvonalúságához? Itt bizonyára azt kell mondani és hinni, hogy ahogyan az a vonal, minél jobban nő, annál inkább közeledik az egyeneshez, úgy a legnagyobbak valamennyi közül szükségképp valamennyinél egyenesebbnek is kell lennie; úgyhogy végül a végtelen egyenes vonal egybeesik [END-p131] a végtelen körrel. Látni való tehát, hogy nemcsak a legnagyobb és a legkisebb találkoznak egy létben, amint többször kifejtettük, hanem a legnagyobbon és a legkisebben is az ellentétek egyek és megkülönböztelenek lesznek.

Talán a véges fajokat továbbá a háromszöggel akarod összehasonlítani, mert hát valamennyi véges dolgot az első végesnek és határoknak végességében és határoltságában bizonyos ana-

2. ábra

lógia szerint részesedőknek gondoljuk - aminthogy valamennyi nemben a megfelelő állítványok mind rangjukat és rendjüket attól kapják, amely első és a legnagyobb abban a nemben. A háromszög mostan az első idom, amely nem bontható föl másfajta még egyszerűbb idomra - ezzel szemben, teszem, a négyszög háromszögekre bontható föl -, s ennél fogva ősalapja minden határolt és alakított dolognak. Azonban azt találnád, hogy a háromszög valamint nem bontható föl más idomra, úgy nem mehet át más háromszögbe sem, amelyekben a három szög összege nagyobb vagy kisebb, bármily sokfélék és különbözők is, bármily sokféle és különböző alakúak, s területre nézve bármily [END-p132] nagyok vagy kicsinyek. Ha tehát egy végtelen nagy háromszöget tételezel - nem mondom, hogy valóságos és abszolút módon, mert hiszen a végtelennek nincs alakja; hanem végtelent csak feltételes értelemben mondom, s amennyire a szög alkalmas arra, amit bizonyítani akarok -, szögeinek összege nem lesz nagyobb, mint a legkisebb véges háromszögé, nemcsak mint a közép nagyságúaké vagy egy más legnagyobbé.

3. ábra

Mellőzve mármost idomok összehasonlítását idomokkal, azaz itt háromszögekét háromszögekkel, és csak szögeket szögekkel állítva szembe, azt találjuk, hogy valamennyien, bármily nagyok vagy kicsinyek, egyenlők, amint a mellékelt ábrából is látszik (2. ábra). Ezt az átló több háromszögre osztja; ebből azt látjuk, hogy nemcsak a három négyzetnek, A-, B- és C-nek, derékszögei egyenlők, hanem valamennyi hegyesszög is, amely az átlóval való kettéosztásból ered; az átló révén kétszer annyi, csupa egyenlő szögű háromszög jön létre. Itt egy nagyon világos hasonlaton látni, hogy lehet egész a végtelen szubsztancia valamennyi dologban, noha némelyekben véges, másokban végtelen módon, ezekben kisebb, másokban nagyobb mértékben.

Hogy továbbá lássuk, miképpen esnek össze ebben az egyben és végtelenben az ellentétek, vegyük még a következőt. A he- [END-p133] gyes- és tompaszög ellentétek; nem látjuk-e, hogyan származnak egy oszthatatlan és azonos elvből, azaz hajlásából a függőleges vonalnak (M), amely a vízszintest (BD) G pontban metszi? (3. ábra.) Miután ez ama pontban egy egyszerű hajlással D pont felé két különbség nélküli derékszöveget alkotott, annál nagyobb különbségű hegyes- és tompaszöveget alkot, minél jobban közeledik a B ponthoz; ha ezt elérte, és a két vonal egybeesett, akkor nincs többé különbség hegyes- és tompaszög között, amennyiben mind a kettő egyformán megsemmisül, mert azonosak egy s ugyanazon vonal képességében. S valamint ama vonal egyesülhetett a BD vonallal, úgyhogy nem különbözött tőle, azonképpen megint elkülönülhet és különbözhet tőle, amennyiben ugyanazon egy és oszthatatlan elvből a legellentétebb szöveget hozza létre, a legnagyobb hegyes- és a legnagyobb tompaszögtől egészen a legkisebb hegyes- és legkisebb tompaszövegig, s tovább a különbség nélküli derékszögekig és amaz egyezésig, amely a függőleges és vízszintes egybeesésében áll.

Ami mármost az igazolás eszközeit illeti, mindenekelőtt a testi természet aktív tulajdonságaira nézve ki ne tudná, hogy a melegség elve oszthatatlan, s ennél fogva minden melegségtől különváló, mert az elv nem lehet egy tőle függő dolog? Ha pedig így áll a dolog, ki tehet ellenvetést az ellen az állítás ellen, hogy az elv sem meleg, sem hideg, hanem a meleg és a hideg azonossága? Így hát két ellentétes jelenségben az egyik a másik elve, s ennél fogva a változások körben mozognak, mert hiszen egy a szubsztrátum, egy az elv, egy a cél, egy a folytatás és egy a kettő egyesülése. A legkisebb meleg és a legkisebb hideg nem egészen azonosak-e? Nem a legnagyobb meleg határán fakad-e elve a hideg felé való mozgásnak? Eppen ezért nyilvánvaló, hogy olykor nemcsak a két maximum találkozik az ellentétben s a két minimum az egyezésben, hanem a maximum és a mini-

[END-p134] mum is a változások egymásutánjában; éppen azért nem ok nélkül, éppen a legjobb egészség mellett aggódnak az orvosok, és a boldogság tetőfokán félnek leginkább az előrelátók. Ki nem látja, hogy a pusztulás és a keletkezés elve egy s ugyanaz? Az elpusztulnak végső stádiuma nem a létrejött elve-e? Nem mondjuk-e egyszerre: annak megszűnése tételezi emezt? amaz volt, ez van? Helyes mérlegeléssel bizonyára átlátjuk, hogy az enyészet nem egyéb keletkezésnél, s a keletkezés nem egyéb enyészésnél; végső elemzésben a szeretet a gyűlöletnek, a gyűlölet a szeretetnek egy fajtája. Az ellentétet gyűlölni annyi, mint szeretni a megfelelőt; ezt szeretni annyi, mint amazt gyűlölni. Szubsztanciája és gyökere szerint tehát szeretet és gyűlölet, barátság és viszály egy s ugyanaz. Honnan kapja könnyebben az ellenmérget az orvos, mint a méregből? Mi ad jobb teriákot, mint a vipera? A legnagyobb mérgekben a legjobb gyógyszerő. Nem rejlik-e egy képesség két ellentétes tárgyban? Mit gondolsz mármost, honnan van ez, ha nem onnan, hogy éppen úgy elve van a létnek, mint ahogy egy az elve két tárgy felfogásának, s hogy az ellentéteknek éppen úgy egy szubsztrátumuk van, mint ahogy egy és ugyanaz az érzék fogja föl őket. Arról nem is szólok, hogy a gömbalak a síkban nyugszik, a homorú a domborúban pihen és lakozik, a haragos a türelmessel él egyesülve, a leggőgösebbnek legjobban az alázatos tetszik, a fősvénynek a bőkezű.

Befejezésül: aki a természet legnagyobb rejtélyeit akarja megfejteni, az nézze meg és vegye jól szemügyre a minimumokat és maximumokat az ellentétes és ellentmondó jelenségeken. Mélységes mágia van abban, ha ki tudjuk csalni az ellentétet, miután megtaláltuk az egyesülés pontját. Ilyesmi lebegett a szegényes Arisztotelész előtt, amidőn a privációt, amellyel bizonyos diszpozíció kapcsolatos, megtette a forma létrehozójának, szülőjének, anyjának; de célját nem tudta elérni. Nem érthette [END-p135] el, mert megállott az ellentét nemi fogalmánál, s mintegy lenyűgözve, nem hatolt előbbre a kontrárius ellentét fajfogalmához; nem érte el célját, sőt még szemügyre sem vette; ezért tévedt mindenben, mert szerinte a valóságban az ellentétek nem találkozhatnak egy s ugyanabban a szubsztrátumban.

POLIINNIO Fenséges, kitérő és páratlan módon szóltál a mindenségről, a maximumról, a létezőről, az elvről, az egyről. De szeretném, ha kifejtenéd még az egység különbségeit, mert az Írásban azt találom: *Vae soli!* Azonkívül nagy aggodalom fog el amiatt is, hogy zsebemben és erszényemben csak egy árva garas tartózkodik.

TEOFILO Az az egység minden, amely nincs kifejtve, nincs felosztva és szám szerint megkülönböztetve, nincs oly sajátossága, amelyet talán te megértenél, hanem amely mindent átfog és magában foglal.

POLIINNIO *Exemplum!* Mert igazán szólva, hallom szavadat, de nem értem.

TEOFILO Olyanformán van az, ahogyan a tízes is egység, de összefoglaló, a százas is egység, de még jobban összefoglaló; az ezres is egység, csakúgy, mint a többi, de még sokkal jobban összefoglaló. Amit itt aritmetikailag mutatok be, azt magasabb és elvontabb módon valamennyi dologra kell értened. A legfőbb jó, a legfőbb tárgya vágyakozásunknak, a tökéletesség, a legfőbb boldogság abban az egységben van, amely a mindenséget magában foglalja. Gyönyörködünk a színben; de nem bármilyen különvalóban, hanem főképpen abban az egyben, amely magában foglalja valamennyi színt. Gyönyörködünk a hangban, de nem egy egyesben, hanem egy összefoglalóban, amely sok hang harmóniájából ered. Gyönyörködünk egy érzéki benyomásban, de főleg abban, amely magában foglal minden érzékelhetőt; egy megismerhetőben, amely magában foglal minden megismerhetőt; egy fölfoghatóban, amely átfog minden fölfoghatót; egy [END-p136] létezőben, amely átölel mindent; főleg abban az egyben, amely maga a mindenség. Így, Poliinnio, te is jobban gyönyörködnél egyetlen drágakőben, amely oly becses volna, hogy fölérne a világ minden aranyával, mint ezer meg ezer olyan garas sokaságában, amilyenből csak egy van az erszényedben.

POLIINNIO *Optime.*

GERVASIO Lám, hát tudós vagyok; mert ahogyan az, aki nem érti az egyet, semmit sem ért, úgy az, aki igazán érti az egyet, mindent ért: s minél jobban közelíti meg valaki az egynek megértését, annál jobban közeledik mindennek a megismeréséhez.

DICSONO Így hát, ha jól értettem a dolgokat, szellemben nagyon gazdagodva távozom, hála Teofiló, a nolai filozófia hű tolmácsolója fejtegetéseinek.

TEOFILO Áldjuk az isteneket, és dicsóítsa minden élőlény a végtelent, legegyszerűbbet, legegységesebbet, legfenségesebbet és legabszolútabbat: az okot, elvet és egyet. [END-p137]

forrás: Bruno, Giordano: *Két párbeszéd*. Ford. Szemere S. (Helikon, 1972) 117-137.